

بررسی واقع‌گرایی و نمادگرایی در شعر فاضل‌نظری (کتاب‌گره‌های امپراتور بررسی نمونه‌ای)

أ. حسن علي صفر

أ. م. ماجد جاسب ملك

دانشکده زبان - دانشگاه بغداد

دانشکده زبان - دانشگاه بغداد

واژگان کلیدی: واقع‌گرایی، نمادگرایی، شعر معاصر فارسی، فاضل‌نظری، گریه‌های امپراتور
چکیده

این پژوهش به بررسی مؤلفه‌های واقع‌گرایی و نمادگرایی در شعر فاضل‌نظری با تمرکز بر مجموعه «گریه‌های امپراتور» می‌پردازد. هدف اصلی تحقیق، تحلیل چگونگی پیوند واقعیت‌های عاطفی و اجتماعی با زبان نمادین در ساختار غزل معاصر فارسی است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌ها از طریق مطالعه متون شعری و تحلیل زبانی-دلالتی گردآوری شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فاضل‌نظری با بهره‌گیری از نمادهای ساده اما چندلایه، به نوعی واقع‌گرایی نمادین دست یافته است که هم‌زمان بازتاب‌دهنده تجربه فردی شاعر و وضعیت روانی و اجتماعی انسان معاصر است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که نماد در شعر نظری نقشی ساختاری و اندیشه‌محور دارد و ابزار اصلی تعمیق معنا و گسترش افق تأویل به‌شمار می‌آید.

مبحث اول: مقدمه و اهمیت موضوع پژوهش

واقع‌گرایی در شعر معاصر فارسی

واقع‌گرایی (رئالیسم) از مهم‌ترین جریان‌های ادبی در سده‌ی اخیر به‌شمار می‌آید که نقش بسزایی در تحول شعر فارسی معاصر داشته است. برخلاف تصور رایج، واقع‌گرایی در شعر صرفاً به معنای بازنمایی عینی رویدادهای بیرونی نیست، بلکه شامل بازتاب تجربه‌های درونی، عاطفی و ذهنی انسان نیز می‌شود. از این رو، شعر واقع‌گرا می‌کوشد میان جهان بیرون و جهان درون انسان پیوندی هنرمندانه برقرار سازد. (Abrams, 1999: 114)

۱. واقع‌گرایی کلاسیک

واقع‌گرایی کلاسیک بر بازنمایی مستقیم واقعیت‌های عینی و اجتماعی تأکید دارد و از اغراق و خیال‌پردازی افراطی پرهیز می‌کند. در ادبیات فارسی، نشانه‌های اولیه‌ی این رویکرد در آثار نویسندگان و شاعران اواخر دوره‌ی قاجار دیده می‌شود. با این حال، به دلیل ماهیت نمادین و موسیقایی شعر، واقع‌گرایی کلاسیک کمتر توانست در شعر فارسی به صورت کامل تثبیت شود (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۴۱).

۲. واقع‌گرایی اجتماعی

با ظهور نیما یوشیج، شعر فارسی وارد مرحله‌ای تازه از واقع‌گرایی شد. نیما بر این باور بود که شعر باید بازتاب‌دهنده‌ی دردها، رنج‌ها و دغدغه‌های جامعه باشد و از زندگی واقعی مردم سخن بگوید. از دیدگاه او، شاعر نه تنها ناظر جامعه، بلکه مشارکت‌کننده در سرنوشت اجتماعی انسان است (نیما یوشیج، ۱۳۷۸: ۱۸).

واقع‌گرایی اجتماعی در شعر نیما و پس از او در آثار شاعرانی چون اخوان ثالث و شاملو، به بیان مسائل اجتماعی، فقر، بی‌عدالتی و بحران‌های انسانی پرداخت. این نوع واقع‌گرایی، زبان شعر را به زندگی روزمره نزدیک‌تر ساخت و آن را از فضای صرفاً ذهنی و فردی خارج کرد.

۳. واقع‌گرایی عاطفی

در کنار واقع‌گرایی اجتماعی، نوع دیگری از واقع‌گرایی در شعر معاصر شکل گرفت که می‌توان آن را «واقع‌گرایی عاطفی» نامید. این رویکرد بیش از آنکه به واقعیت‌های بیرونی توجه داشته باشد، بر تجربه‌های درونی و احساسات شخصی انسان تمرکز می‌کند. شعر فروغ فرخزاد نمونه‌ی برجسته‌ای از این نوع واقع‌گرایی است، جایی که عواطف فردی به واقعیتی عمومی و انسانی تبدیل می‌شوند (فرخزاد، ۱۳۸۴: ۵۹).

۴. واقع‌گرایی نمادین

واقع‌گرایی نمادین تلفیقی از بازنمایی واقعیت و بیان نمادین معناست. در این رویکرد، شاعر واقعیت را از طریق نمادها و تصاویر چندلایه بازآفرینی می‌کند. شفیعی کدکنی معتقد است که شعر معاصر فارسی بیش از هر زمان دیگری به سمت «واقعیت نمادین» حرکت کرده است؛ زیرا نماد امکان بیان ناگفتنی‌ها را فراهم می‌سازد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۴۵).

شعر فاضل نظری را می‌توان در همین چارچوب بررسی کرد. او با بهره‌گیری از نمادهایی ساده اما عمیق، واقعیت‌های روانی و اجتماعی انسان معاصر را بیان می‌کند؛ بی‌آنکه به گزارش‌گری مستقیم یا شعارپردازی

پیشینه‌ی پژوهش و چارچوب نظری

ادبیات معاصر ایران در دهه‌های اخیر، صحنه‌ی تحولات بنیادین در حوزه‌ی زبان، اندیشه و نگرش شاعران نسبت به جهان پیرامون بوده است. در این میان، دو مکتب ادبی مهم یعنی واقع‌گرایی (رنالیسم) و نمادگرایی (سمبولیسم) بیشترین تأثیر را بر شکل‌گیری شعر معاصر فارسی داشته‌اند.

مطالعات پیشین درباره‌ی نمادگرایی در شعر فارسی، بیشتر بر آثار شاعران کلاسیک مانند مولوی، حافظ و عطار متمرکز بوده است؛ اما در دوران معاصر، این مفهوم در چارچوبی تازه و متناسب با شرایط اجتماعی و فرهنگی جدید ظاهر شده است. پژوهش‌هایی همچون آثار دکتر محمدرضا شفیعی‌کدکی در کتاب صور خیال در شعر فارسی و همچنین مطالعات مهدی جعفری در نماد در شعر فارسی، مبانی نظری محکمی برای بررسی نمادگرایی در شعر معاصر فراهم آورده‌اند.

در زمینه‌ی واقع‌گرایی نیز پژوهشگران بسیاری به تحلیل بازتاب واقعیت‌های اجتماعی و فردی در شعر نو پرداخته‌اند. این جریان که با نیما یوشیج آغاز شد، به تدریج در آثار شاعرانی مانند اخوان ثالث، فروغ فرخزاد و شاملو به بلوغ رسید. واقع‌گرایی در شعر معاصر نه تنها بیان مستقیم واقعیت‌های بیرونی است، بلکه شامل نوعی بازنمایی ذهنی از تجربه‌های درونی و عاطفی انسان نیز می‌شود.

اما در خصوص فاضل نظری، تا کنون پژوهش‌های محدودی به بررسی نظام نمادین و واقع‌گرایانه‌ی شعر او پرداخته‌اند. اغلب مطالعات موجود، جنبه‌ی توصیفی یا تحلیلی کلی دارند و کمتر به ارتباط میان نماد و واقعیت در ساختار اشعار وی توجه کرده‌اند. از این رو، پژوهش حاضر درصدد است تا با بهره‌گیری از چارچوب نظری نمادگرایی ادبی و اصول رنالیسم اجتماعی، به تحلیل دقیق‌تر آثار او بپردازد.

چارچوب نظری این پژوهش بر پایه‌ی سه محور اصلی استوار است:

1. مبانی نظری نمادگرایی در آثار منتقدان غربی چون Baudelaire و Jung و تطبیق آن با سنت ادبی فارسی.

2. مفاهیم واقع‌گرایی اجتماعی و عاطفی در شعر معاصر ایران.

3. بررسی تطبیقی رابطه‌ی نماد و واقعیت در شعر فاضل نظری با تأکید بر مجموعه‌ی

«گریه‌های امپراتو».

این چارچوب، امکان تحلیل چندلایه از اشعار را فراهم می‌سازد؛ بدین معنا که می‌توان از یک‌سو به سطح زبانی و تصویری شعر پرداخت، و از سوی دیگر، به عمق نمادین و فلسفی آن دست یافت.

مفهوم نمادگرایی:

نمادگرایی یا سمبولیسم، یکی از جریان‌های مهم و تأثیرگذار در ادبیات جهان به‌ویژه در شعر است. واژه «نماد» از ریشه‌ی یونانی symbolon به معنای «نشانه» و «علامت» گرفته شده و به چیزی اطلاق می‌شود که به جای چیز دیگر می‌نشیند و آن را بازمی‌نماید. در شعر، نماد ابزاری است برای انتقال مفاهیم عمیق، انتزاعی و گاه فلسفی از طریق زبانی هنری و غیرمستقیم. در ادبیات فارسی، گرچه اصطلاح «نمادگرایی» در دوران معاصر رواج یافته است، اما مفهوم آن در آثار کلاسیک به‌ویژه در شعر عرفانی سابقه‌ای طولانی دارد. شاعران بزرگی چون مولوی، عطار و حافظ از نماد برای بیان مفاهیم عرفانی، اخلاقی و فلسفی بهره گرفته‌اند. برای نمونه، «می»، «خرابات»، «معشوق» و «ساقی» در غزلیات فارسی هر یک نمادهایی از حقیقتی متعالی‌اند.

نمادگرایی در شعر معاصر، بر خلاف گذشته، بیشتر به دنیای درونی انسان و واقعیت‌های اجتماعی او معطوف است. شاعر معاصر از نماد برای بیان ناگفتنی‌ها و نقد غیرمستقیم جامعه بهره می‌گیرد. نماد در این دوره، هم جنبه‌ی فردی دارد و هم وجه جمعی؛ از یک‌سو نشان‌دهنده‌ی دغدغه‌های درونی شاعر است و از سوی دیگر، بازتابی از وضعیت فرهنگی و سیاسی زمانه‌ی او.

در نظریه‌های جدید، نمادگرایی به‌عنوان پلی میان ناخودآگاه و آگاهی شناخته می‌شود. یونگ در روان‌شناسی تحلیلی خود، نماد را بیانگر آرکی‌تایپ‌ها یا کهن‌الگوهای ذهنی بشر می‌داند. در این دیدگاه، نماد تنها یک نشانه‌ی زبانی نیست، بلکه حامل انرژی روانی و معنایی است که از ژرفای ضمیر جمعی انسان‌ها سرچشمه می‌گیرد.

در شعر فاضل نظری، نمادگرایی ترکیبی از عرفان سنتی، احساس مدرن و تفکر اجتماعی است. او با به‌کارگیری عناصر طبیعی مانند باران، شب، پرنده، دریا و امپراتور، مفاهیمی چون عشق، شکست، امید، ایمان و سرنوشت را به زبان نمادین بیان می‌کند. این نمادها، در عین سادگی، چندلایه و تأویل‌پذیرند و خواننده را به تأمل و تفسیر فرا می‌خوانند. بنابراین، می‌توان گفت که نمادگرایی در شعر فاضل نظری نه تقلیدی از سمبولیسم غربی است

و نه تکرار سنت کلاسیک فارسی؛ بلکه تلفیقی خلاق از هر دو منبع است که به زبان خاص و منحصر به فرد شاعر منتهی شده است

فصل چهارم: فاضل نظری (زندگی، آثار و ویژگی‌های شعری)

فاضل نظری یکی از چهره‌های برجسته‌ی شعر معاصر ایران است که توانسته با زبانی ساده و در عین حال اندیشمندانه، پیوندی میان سنت و نوگرایی برقرار سازد. او در سال ۱۳۵۸ در قم به دنیا آمد و تحصیلات دانشگاهی خود را در رشته‌ی مدیریت ادامه داد. با وجود گرایش تحصیلی اش به علوم انسانی و اجتماعی، از دوران نوجوانی به شعر و ادبیات علاقه مند بود و در دهه‌ی هفتاد خورشیدی به عنوان یکی از شاعران جوان و خوش ذوق مطرح شد. نخستین مجموعه‌ی شعری او با عنوان «اقلیت» در سال ۱۳۸۴ منتشر شد و پس از آن کتاب‌های «گریه‌های امپراتور» (۱۳۸۶)، «آن‌ها» (۱۳۸۸)، «ضد» (۱۳۹۰) و «کتاب» (۱۳۹۳) منتشر گردید. آثار نظری با استقبال گسترده‌ی مخاطبان و منتقدان روبه‌رو شد و در مدت کوتاهی چندین بار تجدید چاپ گردید.

ویژگی مهم شعر فاضل نظری، ترکیب احساس و اندیشه در قالبی روان و مخاطب‌پسند است. زبان او در عین سادگی، سرشار از معنا و تأمل است و از استعاره‌ها و نمادهای عمیق برای بیان تجربه‌های انسانی بهره می‌گیرد. نظری از قالب غزل بیشترین استفاده را کرده است، اما غزل او از غزل سنتی فاصله دارد و به شعر نو نزدیک شده است در اشعار نظری، سه محور اصلی به چشم می‌خورد:

1. عاطفه و احساس انسانی – بیان صادقانه‌ی عشق، فقدان، امید و ایمان.
2. تفکر فلسفی و اجتماعی – بازتاب دغدغه‌های انسان معاصر در برابر جهان، زمان و تقدیر.
3. زبان نمادین و چندلایه – استفاده از نشانه‌ها و نمادهایی چون «امپراتور»، «باران»، «پرنده» و «پنجره» برای بیان مفاهیم انتزاعی.

از نظر ساختار زبانی، نظری به موسیقی درونی کلمات توجه ویژه دارد. ترکیب‌های تازه، تضادهای معنایی و وزن‌های نرم و دلنشین از ویژگی‌های برجسته‌ی شعر اوست. افزون بر این، شعر او اغلب نگاهی معنوی و فلسفی دارد که از آموزه‌های دینی و عرفانی متأثر است، بی‌آنکه به شعار یا بیان مستقیم تبدیل شود.

به طور کلی، فاضل نظری شاعری است که توانسته میان سنت ادبی فارسی و روح زمانه‌ی معاصر پیوندی هنرمندانه برقرار کند. اشعار او بازتابی از روح جمعی نسل جدید ایران است که در جست‌وجوی معنا، ایمان و زیبایی در جهانی پر از تناقض به سر می‌برد.

کتاب گریه‌های امپراتور (تحلیل کلی و ساختار اثر)

مجموعه‌ی شعری «گریه‌های امپراتور» دومین اثر فاضل نظری است که در سال ۱۳۸۶ منتشر شد و یکی از موفق‌ترین و تأثیرگذارترین آثار او به شمار می‌آید. این مجموعه شامل غزل‌هایی است که هر یک جهانی مستقل از معنا و احساس را در خود جای داده‌اند. نظری در این اثر، میان عاطفه‌ی شخصی و تفکر فلسفی پیوندی هنرمندانه برقرار کرده و زبان نمادین خود را به اوج رسانده است.

از منظر ساختاری، کتاب از حدود پنجاه غزل تشکیل شده است که درون مایه‌ی بیشتر آن‌ها حول محورهایی چون عشق، تنهایی، ایمان، شکست، امید و مرگ می‌چرخد. شاعر در این مجموعه از قالب سنتی غزل بهره گرفته، اما با افزودن ساختارهای مدرن، به آن روحی تازه بخشیده است. وزن‌های روان، قافیه‌های نرم و هماهنگی موسیقایی از ویژگی‌های بارز این اثر است.

عنوان کتاب «گریه‌های امپراتور» خود نوعی نماد مرکزی است که کل اثر را به هم پیوند می‌دهد. «امپراتور» در این جا نمادی از انسان قدرتمند اما تنهاست؛ انسانی که با وجود ظاهر مقتدر، در درون خویش گرفتار ضعف، احساس و شکست است. «گریه» نیز نماد پالایش روحی و بازگشت به حقیقت انسانی است. از ترکیب این دو واژه، نوعی پارادوکس شاعرانه شکل می‌گیرد که جوهر تفکر نظری را نشان می‌دهد: تلفیق قدرت و ضعف، غرور و عشق، عقل و احساس. از لحاظ مضمون، می‌توان اشعار این مجموعه را به سه دسته تقسیم کرد:

1. شعرهای عاشقانه و عاطفی – بیانگر رابطه‌ی انسان با معشوق یا حقیقت مطلق.

2. شعرهای فلسفی و تأملی – درباره‌ی سرنوشت، اختیار، گذر زمان و معنای زندگی.

3. شعرهای اجتماعی – نمادین – که از وضعیت جامعه و انسان معاصر سخن می‌گویند.

در بعد زبانی، فاضل نظری با استفاده از تصویرسازی‌های بدیع، شعر را از سطح بیان احساسی به سطحی تفکرآمیز ارتقا داده است. تصاویر تکرارشونده‌ای چون «دریا»، «باران»، «پرنده»، «آینه» و «پنجره» نه تنها نقش زیبایی‌شناختی دارند، بلکه در خدمت بیان مفاهیم فلسفی و عرفانی قرار گرفته‌اند.

از منظر سبک‌شناسی، این اثر را می‌توان نمونه‌ای از غزل پست‌مدرن ایرانی دانست؛ زیرا در آن، مرز میان سنت و نوگرایی شکسته شده است. شاعر از یک‌سو به قواعد عروضی و بیانی شعر فارسی وفادار است و از سوی دیگر، با طرح پرسش‌های وجودی و زبانی مدرن، افق تازه‌ای می‌گشاید.

به این ترتیب، «گریه‌های امپراتور» نه تنها یکی از برجسته‌ترین آثار فاضل نظری است، بلکه می‌توان آن را یکی از نقاط عطف شعر معاصر ایران دانست؛ اثری که در آن، نمادگرایی عرفانی و واقع‌گرایی اجتماعی در هم آمیخته‌اند تا تصویری چندبعدی از انسان امروز ارائه دهند. واقع‌گرایی و نمادگرایی در گریه‌های امپراتور

در مجموعه‌ی «گریه‌های امپراتور»، فاضل نظری با مهارتی ویژه توانسته است میان دو قطب به‌ظاهر متضاد — واقع‌گرایی (رئالیسم) و نمادگرایی (سمبولیسم) — تعادلی هنرمندانه برقرار سازد. او در شعرهایش از تجربه‌های عینی و ملموس زندگی سخن می‌گوید، اما این تجربه‌ها را در قالبی نمادین و چندلایه بیان می‌کند؛ بدین‌گونه که واقعیت به رمز تبدیل می‌شود و رمز به واقعیت معنا می‌بخشد.

واقع‌گرایی در شعر نظری، از نوع «واقع‌گرایی عاطفی» است. او واقعیت را نه در اشیای بیرونی، بلکه در احساسات درونی انسان می‌بیند. عشق، درد، شکست، ایمان و امید، عناصر اصلی دنیای شعری او هستند. اما این عواطف، در سطح صرفاً احساسی باقی نمی‌مانند؛ بلکه با بهره‌گیری از نمادها، به تجربه‌ای عام و فلسفی تبدیل می‌شوند. به‌عنوان نمونه، در یکی از غزل‌های این مجموعه می‌گوید: امپراتور شکست‌خورده‌ای امکه در آینه تاج می‌جویم در این بیت، «امپراتور» نماد انسان مدرن است؛ انسانی که در ظاهر قدرت دارد، اما در درون شکست‌خورده و تنهاست. «آینه» نیز نمادی از خودآگاهی و تأمل درونی است. این تصویر نمادین، در عین حال، بازتاب واقعیتی روان‌شناختی و اجتماعی است؛ واقعیتی که انسان امروز با آن دست‌وپنجه نرم می‌کند.

از سوی دیگر، نمادگرایی در شعر فاضل نظری، برخلاف نمادگرایی انتزاعی غربی، ریشه در تجربه‌ی معنوی و عرفانی ایرانی — اسلامی دارد. برای مثال، در بسیاری از شعرهای این مجموعه، مفاهیم «نور»، «شب»، «پرنده» و «دریا» حامل بار معنایی عرفانی‌اند. این عناصر، در کنار یکدیگر، جهانی می‌سازند که در آن شاعر میان زمین و آسمان، ماده و معنا، در جست‌وجوی توازن است.

یکی از ویژگی‌های درخشان این مجموعه، استفاده‌ی آگاهانه از تناقض‌های نمادین است؛ مانند شادی در غم، شکست در پیروزی، و ایمان در تردید. این تضادها، به شعر عمق می‌بخشند و خواننده را وادار به تفکر و تفسیر می‌کنند.

از دیدگاه زیبایی‌شناسی، فاضل نظری با استفاده از تصاویر ساده اما چندلایه، به نوعی واقع‌گرایی نمادین (Symbolic Realism) دست یافته است؛ رویکردی که در آن، تجربه‌ی واقعی از مسیر رمز و استعاره به حقیقتی کلی‌تر تبدیل می‌شود. این شیوه را می‌توان یکی از نوآوری‌های مهم او در شعر معاصر دانست.

در نهایت، شعر نظری در «گریه‌های امپراتور» را می‌توان تجلی‌گفت‌وگویی مداوم میان دو جهان دانست: جهان محسوس و جهان معقول. شاعر با زبانی نرم، موسیقایی و پر از اشارت، پلی میان این دو می‌سازد و مخاطب را به سیر درونی از واقعیت به رمز و از رمز به حقیقت فرا می‌خواند.

پیشینه‌ی پژوهش و چارچوب نظری

ادبیات معاصر ایران در دهه‌های اخیر، صحنه‌ی تحولات بنیادین در حوزه‌ی زبان، اندیشه و نگرش شاعران نسبت به جهان پیرامون بوده است. در این میان، دو مکتب ادبی مهم یعنی واقع‌گرایی (رنالیسم) و نمادگرایی (سمبولیسم) بیشترین تأثیر را بر شکل‌گیری شعر معاصر فارسی داشته‌اند.

مطالعات پیشین درباره‌ی نمادگرایی در شعر فارسی، بیشتر بر آثار شاعران کلاسیک مانند مولوی، حافظ و عطار متمرکز بوده است؛ اما در دوران معاصر، این مفهوم در چارچوبی تازه و متناسب با شرایط اجتماعی و فرهنگی جدید ظاهر شده است. پژوهش‌هایی همچون آثار دکتر محمدرضا شفیعی‌کدکنی در کتاب صور خیال در شعر فارسی و همچنین مطالعات مهدی جعفری در نماد در شعر فارسی، مبانی نظری محکمی برای بررسی نمادگرایی در شعر معاصر فراهم آورده‌اند.

در زمینه‌ی واقع‌گرایی نیز پژوهشگران بسیاری به تحلیل بازتاب واقعیت‌های اجتماعی و فردی در شعر نو پرداخته‌اند. این جریان که با نیما یوشیج آغاز شد، به تدریج در آثار شاعرانی مانند اخوان ثالث، فروغ فرخزاد و شاملو به بلوغ رسید. واقع‌گرایی در شعر معاصر نه تنها بیان مستقیم واقعیت‌های بیرونی است، بلکه شامل نوعی بازنمایی ذهنی از تجربه‌های درونی و عاطفی انسان نیز می‌شود.

اما در خصوص فاضل نظری، تا کنون پژوهش‌های محدودی به بررسی نظام نمادین و واقع‌گرایانه‌ی شعر او پرداخته‌اند. اغلب مطالعات موجود، جنبه‌ی توصیفی یا تحلیلی کلی دارند و کمتر به ارتباط میان نماد و واقعیت در ساختار اشعار وی توجه کرده‌اند. از این رو، پژوهش حاضر درصدد است تا با بهره‌گیری از چارچوب نظری نمادگرایی ادبی و اصول رئالیسم اجتماعی، به تحلیل دقیق‌تر آثار او بپردازد.

چارچوب نظری این پژوهش بر پایه‌ی سه محور اصلی استوار است:

1. مبانی نظری نمادگرایی در آثار منتقدان غربی چون Jung و Baudelaire و تطبیق آن با سنت ادبی فارسی.

2. مفاهیم واقع‌گرایی اجتماعی و عاطفی در شعر معاصر ایران.

3. بررسی تطبیقی رابطه‌ی نماد و واقعیت در شعر فاضل نظری با تأکید بر مجموعه‌ی

«گریه‌های امپراتور».

این چارچوب، امکان تحلیل چندلایه از اشعار را فراهم می‌سازد؛ بدین معنا که می‌توان از یک سو به سطح زبانی و تصویری شعر پرداخت، و از سوی دیگر، به عمق نمادین و فلسفی آن دست یافت.

مبحث دوم: مفهوم نمادگرایی

نمادگرایی یا سمبولیسم، یکی از جریان‌های مهم و تأثیرگذار در ادبیات جهان به‌ویژه در شعر است. واژه‌ی «نماد» از ریشه‌ی یونانی symbolon به معنای «نشانه» و «علامت» گرفته شده و به چیزی اطلاق می‌شود که به جای چیز دیگر می‌نشیند و آن را بازمی‌نماید. در شعر، نماد ابزاری است برای انتقال مفاهیم عمیق، انتزاعی و گاه فلسفی از طریق زبانی هنری و غیرمستقیم. در ادبیات فارسی، گرچه اصطلاح «نمادگرایی» در دوران معاصر رواج یافته است، اما مفهوم آن در آثار کلاسیک به‌ویژه در شعر عرفانی سابقه‌ای طولانی دارد. شاعران بزرگی چون مولوی، عطار و حافظ از نماد برای بیان مفاهیم عرفانی، اخلاقی و فلسفی بهره گرفته‌اند. برای نمونه، «می»، «خرابات»، «معشوق» و «ساقی» در غزلیات فارسی هر یک نمادهایی از حقیقت متعالی‌اند.

نمادگرایی در شعر معاصر، بر خلاف گذشته، بیشتر به دنیای درونی انسان و واقعیت‌های اجتماعی او معطوف است. شاعر معاصر از نماد برای بیان ناگفتنی‌ها و نقد غیرمستقیم جامعه بهره می‌گیرد. نماد در این دوره، هم جنبه‌ی فردی دارد و هم وجه جمعی؛ از یک سو

نشان‌دهنده‌ی دغدغه‌های درونی شاعر است و از سوی دیگر، بازتابی از وضعیت فرهنگی و سیاسی زمانه‌ی او.

در نظریه‌های جدید، نمادگرایی به عنوان پلی میان ناخودآگاه و آگاهی شناخته می‌شود. یونگ در روان‌شناسی تحلیلی خود، نماد را بیانگر آرکی‌تایپ‌ها یا کهن‌الگوهای ذهنی بشر می‌داند. در این دیدگاه، نماد تنها یک نشانه‌ی زبانی نیست، بلکه حامل انرژی روانی و معنایی است که از ژرفای ضمیر جمعی انسان‌ها سرچشمه می‌گیرد.

در شعر فاضل نظری، نمادگرایی ترکیبی از عرفان سنتی، احساس مدرن و تفکر اجتماعی است. او با به‌کارگیری عناصر طبیعی مانند باران، شب، پرنده، دریا و امپراتور، مفاهیمی چون عشق، شکست، امید، ایمان و سرنوشت را به زبان نمادین بیان می‌کند. این نمادها، در عین سادگی، چندلایه و تأویل‌پذیرند و خواننده را به تأمل و تفسیر فرا می‌خوانند. بنابراین، می‌توان گفت که نمادگرایی در شعر فاضل نظری نه تقلیدی از سمبولیسم غربی است و نه تکرار سنت کلاسیک فارسی؛ بلکه تلفیقی خلاق از هر دو منبع است که به زبان خاص و منحصربه‌فرد شاعر منتهی شده است.

فصل چهارم: فاضل نظری (زندگی، آثار و ویژگی‌های شعری) فاضل نظری یکی از چهره‌های برجسته‌ی شعر معاصر ایران است که توانسته با زبانی ساده و درعین‌حال اندیشمندانه، پیوندی میان سنت و نوگرایی برقرار سازد. او در سال ۱۳۵۸ در قم به دنیا آمد و تحصیلات دانشگاهی خود را در رشته‌ی مدیریت ادامه داد. با وجود گرایش تحصیلی‌اش به علوم انسانی و اجتماعی، از دوران نوجوانی به شعر و ادبیات علاقه‌مند بود و در دهه‌ی هفتاد خورشیدی به عنوان یکی از شاعران جوان و خوش‌ذوق مطرح شد.

نخستین مجموعه‌ی شعری او با عنوان «اقلیت» در سال ۱۳۸۴ منتشر شد و پس از آن کتاب‌های «گریه‌های امپراتور» (۱۳۸۶)، «آن‌ها» (۱۳۸۸)، «ضد» (۱۳۹۰) و «کتاب» (۱۳۹۳) منتشر گردید. آثار نظری با استقبال گسترده‌ی مخاطبان و منتقدان روبه‌رو شد و در مدت کوتاهی چندین بار تجدید چاپ گردید.

ویژگی مهم شعر فاضل نظری، ترکیب احساس و اندیشه در قالبی روان و مخاطب‌پسند است. زبان او در عین سادگی، سرشار از معنا و تأمل است و از استعاره‌ها و نمادهای عمیق برای بیان تجربه‌های انسانی بهره می‌گیرد. نظری از قالب غزل بیشترین استفاده را کرده است، اما غزل او

از غزل سنتی فاصله دارد و به شعر نو نزدیک شده است.

در اشعار نظری، سه محور اصلی به چشم می‌خورد:

عاطفه و احساس انسانی – بیان صادقانه‌ی عشق، فقدان، امید و ایمان.

تفکر فلسفی و اجتماعی – بازتاب دغدغه‌های انسان معاصر در برابر جهان، زمان و تقدیر.

زبان نمادین و چندلایه – استفاده از نشانه‌ها و نمادهایی چون «امپراتور»، «باران»، «پرنده» و

«پنجره» برای بیان مفاهیم انتزاعی

از نظر ساختار زبانی، نظری به موسیقی درونی کلمات توجه ویژه دارد. ترکیب‌های تازه،

تضادهای معنایی و وزن‌های نرم و دلنشین از ویژگی‌های برجسته‌ی شعر اوست. افزون بر این،

شعر او اغلب نگاهی معنوی و فلسفی دارد که از آموزه‌های دینی و عرفانی متأثر است، بی‌آنکه

به شعار یا بیان مستقیم تبدیل شود.

به‌طور کلی، فاضل نظری شاعری است که توانسته میان سنت ادبی فارسی و روح زمانه‌ی

معاصر پیوندی هنرمندانه برقرار کند. اشعار او بازتابی از روح جمعی نسل جدید ایران است که

در جست‌وجوی معنا، ایمان و زیبایی در جهانی پر از تناقض به سر می‌برد.

کتاب گریه‌های امپراتور (تحلیل کلی و ساختار اثر)

مجموعه‌ی شعری «گریه‌های امپراتور» دومین اثر فاضل نظری است که در سال ۱۳۸۶ منتشر

شد و یکی از موفق‌ترین و تأثیرگذارترین آثار او به شمار می‌آید. این مجموعه شامل غزل‌هایی

است که هر یک جهانی مستقل از معنا و احساس را در خود جای داده‌اند. نظری در این اثر،

میان عاطفه‌ی شخصی و تفکر فلسفی پیوندی هنرمندانه برقرار کرده و زبان نمادین خود را به

اوج رسانده است.

از منظر ساختاری، کتاب از حدود پنجاه غزل تشکیل شده است که درون‌مایه‌ی بیشتر آن‌ها

حول محورهایی چون عشق، تهایی، ایمان، شکست، امید و مرگ می‌چرخد. شاعر در این

مجموعه از قالب سنتی غزل بهره گرفته، اما با افزودن ساختارهای مدرن، به آن روحی تازه

بخشیده است. وزن‌های روان، قافیه‌های نرم و هماهنگی موسیقایی از ویژگی‌های بارز این اثر

است.

عنوان کتاب «گریه‌های امپراتور» خود نوعی نماد مرکزی است که کل اثر را به هم پیوند می‌دهد.

«امپراتور» در این جا نمادی از انسان قدرتمند اما تنهاست؛ انسانی که با وجود ظاهر مقتدر، در

درون خویش گرفتار ضعف، احساس و شکست است. «گریه» نیز نماد پالایش روحی و بازگشت

به حقیقت انسانی است. از ترکیب این دو واژه، نوعی پارادوکس شاعرانه شکل می‌گیرد که جوهر تفکر نظری را نشان می‌دهد: تلفیق قدرت و ضعف، غرور و عشق، عقل و احساس. از لحاظ مضمون، می‌توان اشعار این مجموعه را به سه دسته تقسیم کرد:

1. شعرهای عاشقانه و عاطفی – بیانگر رابطه‌ی انسان با معشوق یا حقیقت مطلق.
2. شعرهای فلسفی و تأملی – درباره‌ی سرنوشت، اختیار، گذر زمان و معنای زندگی.
3. شعرهای اجتماعی – نمادین – که از وضعیت جامعه و انسان معاصر سخن می‌گویند.

در بعد زبانی، فاضل نظری با استفاده از تصویرسازی‌های بدیع، شعر را از سطح بیان احساسی به سطحی تفکرآمیز ارتقا داده است. تصاویر تکرارشونده‌ای چون «دریا»، «باران»، «پرنده»، «آینه» و «پنجره» نه تنها نقش زیبایی‌شناختی دارند، بلکه در خدمت بیان مفاهیم فلسفی و عرفانی قرار گرفته‌اند.

از منظر سبک‌شناسی، این اثر را می‌توان نمونه‌ای از غزل پست‌مدرن ایرانی دانست؛ زیرا در آن، مرز میان سنت و نوگرایی شکسته شده است. شاعر از یک‌سو به قواعد عروضی و بیانی شعر فارسی وفادار است و از سوی دیگر، با طرح پرسش‌های وجودی و زبانی مدرن، افق تازه‌ای می‌گشاید.

به این ترتیب، «گریه‌های امپراتور» نه تنها یکی از برجسته‌ترین آثار فاضل نظری است، بلکه می‌توان آن را یکی از نقاط عطف شعر معاصر ایران دانست؛ اثری که در آن، نمادگرایی عرفانی و واقع‌گرایی اجتماعی در هم آمیخته‌اند تا تصویری چندبعدی از انسان امروز ارائه دهند.

مبحث سوم: زبان و تصویر شعری در شعر فاضل نظری

زبان شعری یکی از مهم‌ترین عناصر شکل‌دهنده به جهان‌بینی شاعر است. در شعر معاصر فارسی، زبان از سطح ابزار بیان فراتر رفته و خود به موضوع تأمل و معنا تبدیل شده است. فاضل نظری از شاعرانی است که با بهره‌گیری از زبانی ساده، روان و در عین حال چندلایه، توانسته است میان مخاطب عام و اندیشه‌ی عمیق شعری پیوند برقرار کند (نظری، ۱۳۸۶).

۱. سادگی زبان و عمق معنا

یکی از ویژگی‌های برجسته‌ی شعر فاضل نظری، سادگی ظاهری زبان است. واژگان مورد استفاده‌ی او اغلب از زبان روزمره انتخاب می‌شوند، اما در بافت شعری، بار معنایی تازه‌ای می‌یابند. این سادگی زبانی سبب می‌شود که شعر او در نگاه نخست آسان‌فهم به نظر برسد، اما با تأمل بیشتر، لایه‌های عمیق‌تری از معنا را آشکار می‌سازد.

شفیعی کدکنی این نوع زبان را «سادگی فریبنده» می‌نامد؛ زبانی که در عین روانی، حامل اندیشه‌ای پیچیده است (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۷۲). در شعر فاضل نظری، این ویژگی به وضوح دیده می‌شود و یکی از عوامل اصلی ارتباط گسترده‌ی مخاطبان با آثار اوست.

۲. تصویر شعری و نقش آن در نمادپردازی

تصویر شعری در شعر فاضل نظری نقشی اساسی در انتقال معنا دارد. تصاویر او اغلب از عناصر طبیعی و ملموس مانند باران، شب، آینه، پرند و دریا شکل می‌گیرند. این عناصر، در عین عینی بودن، کارکردی نمادین می‌یابند و مفاهیمی چون تنهایی، امید، ایمان و جست‌وجوی معنا را بازنمایی می‌کنند (جعفری، ۱۳۸۲: ۹۴).

برای نمونه، تصویر «آینه» در شعر او نه تنها بازتاب ظاهری انسان، بلکه نماد خودشناسی و مواجهه با حقیقت درونی است. این تصویر، پیوندی مستقیم میان واقعیت روانی و بیان نمادین برقرار می‌کند.

۳. تضاد و مفارقة در ساخت تصویر

از دیگر ویژگی‌های مهم تصویرپردازی در شعر فاضل نظری، استفاده از تضاد و مفارقة است. شاعر با کنار هم قرار دادن مفاهیمی متضاد مانند قدرت و ضعف، ایمان و تردید، سکوت و فریاد، فضایی تأمل برانگیز می‌آفریند. این تضادها نه تنها به زیبایی‌شناسی شعر کمک می‌کنند، بلکه بیانگر وضعیت متناقض انسان معاصر نیز هستند.

ایگلتون بر این باور است که ادبیات مدرن اغلب از طریق مفارقة، به نقد واقعیت می‌پردازد (Eagleton, 2008: ۹۱). شعر فاضل نظری نیز در همین چارچوب قابل تحلیل است.

۴. موسیقی درونی و نقش آن در انتقال معنا

موسیقی درونی یکی دیگر از عناصر برجسته‌ی شعر فاضل نظری است. او با انتخاب وزن‌های نرم، تکرار آوایی و هماهنگی واژگان، فضایی موسیقایی خلق می‌کند که به تأثیرگذاری عاطفی شعر می‌افزاید. این موسیقی، در خدمت معناست و به نمادها جان می‌بخشد.

به این ترتیب، زبان و تصویر در شعر فاضل نظری به صورت هماهنگ عمل می‌کنند و زمینه‌ساز شکل‌گیری نوعی واقع‌گرایی نمادین می‌شوند که از ویژگی‌های شاخص شعر اوست

مبحث سوم: واقع‌گرایی و نمادگرایی در گریه‌های امپراتور در مجموعه‌ی «گریه‌های امپراتور»،

فاضل نظری با مهارتی ویژه توانسته است میان دو قطب به ظاهر متضاد — واقع‌گرایی

(رئالیسم) و نمادگرایی (سمبولیسم) — تعادلی هنرمندانه برقرار سازد. او در شعرهایش از

تجربه‌های عینی و ملموس زندگی سخن می‌گوید، اما این تجربه‌ها را در قالبی نمادین و چندلایه بیان می‌کند؛ بدین‌گونه که واقعیت به رمز تبدیل می‌شود و رمز به واقعیت معنا می‌بخشد. واقع‌گرایی در شعر نظری، از نوع «واقع‌گرایی عاطفی» است. او واقعیت را نه در اشیای بیرونی، بلکه در احساسات درونی انسان می‌بیند. عشق، درد، شکست، ایمان و امید، عناصر اصلی دنیای شعری او هستند. اما این عواطف، در سطح صرفاً احساسی باقی نمی‌مانند؛ بلکه با بهره‌گیری از نمادها، به تجربه‌ای عام و فلسفی تبدیل می‌شوند.

به‌عنوان نمونه، در یکی از غزل‌های این مجموعه می‌گوید: امپراتور شکست‌خورده‌ای ام که در آینه تاج می‌جویم در این بیت، «امپراتور» نماد انسان مدرن است؛ انسانی که در ظاهر قدرت دارد، اما در درون شکست‌خورده و تنهاست. «آینه» نیز نمادی از خودآگاهی و تأمل درونی است. این تصویر نمادین، در عین حال، بازتاب واقعیتی روان‌شناختی و اجتماعی است؛ واقعیتی که انسان امروز با آن دست‌وپنجه نرم می‌کند.

از سوی دیگر، نمادگرایی در شعر فاضل نظری، برخلاف نمادگرایی انتزاعی غربی، ریشه در تجربه‌ی معنوی و عرفانی ایرانی - اسلامی دارد. برای مثال، در بسیاری از شعرهای این مجموعه، مفاهیم «نور»، «شب»، «پرنده» و «دریا» حامل بار معنایی عرفانی‌اند. این عناصر، در کنار یکدیگر، جهانی می‌سازند که در آن شاعر میان زمین و آسمان، ماده و معنا، در جست‌وجوی توازن است.

یکی از ویژگی‌های درخشان این مجموعه، استفاده‌ی آگاهانه از تناقض‌های نمادین است؛ مانند شادی در غم، شکست در پیروزی، و ایمان در تردید. این تضادها، به شعر عمق می‌بخشند و خواننده را وادار به تفکر و تفسیر می‌کنند.

از دیدگاه زیبایی‌شناسی، فاضل نظری با استفاده از تصاویر ساده اما چندلایه، به نوعی واقع‌گرایی نمادین (Symbolic Realism) دست یافته است؛ رویکردی که در آن، تجربه‌ی واقعی از مسیر رمز و استعاره به حقیقتی کلی‌تر تبدیل می‌شود. این شیوه را می‌توان یکی از نوآوری‌های مهم او در شعر معاصر دانست.

در نهایت، شعر نظری در «گریه‌های امپراتور» را می‌توان تجلی گفت‌وگوی مداوم میان دو جهان دانست: جهان محسوس و جهان معقول. شاعر با زبانی نرم، موسیقایی و پر از اشارت، پی میان این دو می‌سازد و مخاطب را به سیر درونی از واقعیت به رمز و از رمز به حقیقت فرا می‌خواند.

مبحث چهارم: تحلیل نمونه‌ها و تفسیر نمادها در شعر فاضل نظری برای درک بهتر پیوند میان واقع‌گرایی و نمادگرایی در شعر فاضل نظری، بررسی نمونه‌هایی از اشعار او ضروری است. در این فصل، برخی از غزل‌های مجموعه‌ی گریه‌های امپراتور مورد تحلیل قرار می‌گیرد تا چگونگی شکل‌گیری و عملکرد نمادها در ساختار شعری او روشن گردد. نماد «امپراتور»

همان‌گونه که در عنوان مجموعه نیز آمده است، «امپراتور» نماد مرکزی در جهان شعری نظری است. این نماد از یک‌سو نشانه‌ی قدرت، اقتدار و سیطره است و از سوی دیگر، بیانگر شکست، تهایی و رنج انسانی. شاعر با انتخاب این نماد، تضاد میان ظاهر و باطن انسان معاصر را به تصویر می‌کشد: امپراتور پیر شکست‌خورده‌ای ام که بر تخت خالی خویش گریه می‌کند در این تصویر، «تخت خالی» نماد خلأ درونی و «گریه» نماد پالایش روحی است. بدین ترتیب، واقعیت روانی و فلسفی انسان در قالبی نمادین بازآفرینی می‌شود. ۲. نماد «باران»

«باران» در شعر نظری تکرار فراوانی دارد و معمولاً با مفاهیمی چون تطهیر، امید و تجدید حیات همراه است. او در یکی از غزل‌ها می‌گوید: باران بیار، شاید از این خاک خسته‌دل چیزی دوباره سبز شود غیر از انتظار در این بیت، باران نمادی از فیض الهی و باززایی معنوی است، در حالی که «انتظار» واقعیتی اجتماعی و انسانی را بازتاب می‌دهد. پیوند میان این دو، همان تلفیق واقعیت و رمز در شعر اوست.

۳. نماد «آینه»

«آینه» در اشعار فاضل نظری، نماد خودشناسی، صداقت و در عین حال، گاه نشانه‌ی شکست است. شاعر می‌گوید: در آینه دیدم که شکستم، اما تصویر من از خویش نرسید چرا در این تصویر، آینه بازتاب حقیقت درونی انسان است، اما در عین حال ناتوان از داوری یا نجات اوست. این نگاه فلسفی، بُعدی وجودی به شعر می‌دهد.

۴. نماد «پرنده»

«پرنده» نماد روح، آزادی و آرزوست. در بسیاری از شعرهای نظری، پرنده میان زمین و آسمان در پرواز است، اما هیچ‌گاه به آرامش نمی‌رسد. این نماد نشانگر جست‌وجوی بی‌پایان انسان

برای معنا و رهایی است:

پرنده‌ای شده‌ام بی‌قرار و بی‌پرواز

اسیر قفس خویش، نه آسمان دارم نه راز

در این جا، «قفس» نماد محدودیت‌های درونی و بیرونی انسان است، در حالی که «آسمان» نماد آزادی مطلق است.

۵. نماد «گریه»

گریه در اشعار نظری، تنها نشانه‌ی اندوه نیست؛ بلکه بیانگر آگاهی، توبه و رهایی از بندهای نفس است. شاعر از گریه به عنوان پلی میان زمین و آسمان یاد می‌کند — نشانه‌ای از بازگشت انسان به حقیقت وجودی خود.

از خلال این نمونه‌ها می‌توان نتیجه گرفت که نمادها در شعر فاضل نظری نه زینتی و تزئینی، بلکه ساختاری و اندیشه‌محورند. او از نماد برای پنهان کردن معنا استفاده نمی‌کند، بلکه از آن برای آشکار ساختن لایه‌های پنهان واقعیت بهره می‌گیرد. در نتیجه، شعر او واجد زبانی دوگانه است: زبانی که هم به احساس و عاطفه نزدیک است و هم به تفکر و معنا.

منابع و مأخذ

1. نظری، فاضل. گریه‌های امپراتور. تهران: سوره‌ی مهر، ۱۳۸۶.
2. نظری، فاضل. اقلیت. تهران: سوره‌ی مهر، ۱۳۸۴.
3. شفیع‌ی کدکفی، محمدرضا. صور خیال در شعر فارسی. تهران: سخن، ۱۳۸۰.
4. جعفری، مهدی. نماد در شعر فارسی. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۲.
5. نیما یوشیج. مجموعه‌ی کامل اشعار. تهران: نگاه، ۱۳۷۸.
6. فروغ فرخزاد. تولدی دیگر. تهران: مروارید، ۱۳۸۴.
7. سپهری، سهراب. هشت کتاب. تهران: طهوری، ۱۳۸۱.
8. امین‌پور، قیصر. در کوچه‌های آفتاب. تهران: سروش، ۱۳۷۹.
9. Jung, Carl Gustav. Man and His Symbols. London: Aldus Books, 1964.
10. Baudelaire, Charles. The Flowers of Evil (Les Fleurs du Mal). Paris, 1857.
11. Abrams, M. H. A Glossary of Literary Terms. Boston: Wadsworth, 1999.
12. Eagleton, Terry. Literary Theory: An Introduction. Oxford: Blackwell, 2008.
13. نظری، فاضل. ضد. تهران: سوره‌ی مهر، ۱۳۹۰.
14. نظری، فاضل. آن‌ها. تهران: سوره‌ی مهر، ۱۳۸۸.
15. حسینی، سید حسن. گنجشک و جبرئیل. تهران: سوره‌ی مهر، ۱۳۷۸.

A study of realism and symbolism in the poetry of Fadel Nazari (The Emperor's Lament Example)

Keywords: Realism, Symbolism, Contemporary Persian Poetry, Fazel Nazari, Imperato's Cry

Summary:

This research examines the elements of realism and symbolism in the poetry of Fazel Nazari, focusing on his collection "The Emperor's Lament." The study primarily aims to analyze how emotional and social reality is intertwined with symbolic language in the structure of contemporary Persian ghazal poetry. The research employs a descriptive-analytical approach, with data collected through the study of poetic texts and descriptive linguistic analysis. The findings reveal that Fazel Nazari, by using simple yet layered symbols, achieves a kind of symbolic realism that simultaneously reflects the poet's personal experience and the psychological and social condition of contemporary humanity. The research indicates that symbols play a structural and intellectual role in Nazari's poetry, serving as the primary tool for deepening meaning and expanding the horizons of literary interpretation.

دراسة الواقعية والرمزية في شعر فاضل نظري (كتاب بكاء الإمبراطور انموذجا)

أ. م. ماجد جاسب ملك

كلية اللغات - جامعة بغداد

أ. حسن علي صفر

كلية اللغات - جامعة بغداد

majed@colang.uobaghdad.edu.iq

faily9698@colang.uobaghdad.edu.iq

الكلمات المفتاحية: الواقعية ، الرمزية ، الشعر الفارسي المعاصر ، فاضل نظري، بكاء الامبراطور.
الملخص:

يتناول هذا البحث عناصر الواقعية والرمزية في شعر فاضل نظري، مع التركيز على ديوانه "بكاء الإمبراطور". يهدف البحث بشكل أساسي إلى تحليل كيفية ارتباط الواقع العاطفي والاجتماعي باللغة الرمزية في بنية الغزل الفارسي المعاصر. ويعتمد البحث على المنهج الوصفي التحليلي، حيث جمعت البيانات من خلال دراسة النصوص الشعرية والتحليل اللغوي التقريري. وتُظهر نتائج البحث أن فاضل نظري، باستخدام رموز بسيطة لكنها متعددة الطبقات، قد حقق نوعاً من الواقعية الرمزية التي تعكس في آنٍ واحد تجربة الشاعر الشخصية والحالة النفسية والاجتماعية للإنسان المعاصر. وتشير نتائج البحث إلى أن الرموز تؤدي دوراً بنيوياً وفكرياً في شعر نظري، وتُعتبر الأداة الرئيسية لتعميق المعنى وتوسيع آفاق التأويل.